

'Dat blanke tafelkleed van plekken spekvat, puur
Damast en vlekken Bourgogne plakt
Aan deze vingers en ontvouwt zich traag
Tussen twee strofen door.'

(Leonard Nolens: *Een dichter in Antwerpen en andere gedichten*, 2005)

PROLOOG

Jean-Léon Huens, prent N° 182: Nancy, uit 's *Lands Glorie* (1949-1961)

Echt aantrekkelijk zagen ze er niet uit. In hun vaalgroene stoffen omslag straalden ze sombere saaiheid uit. Maar eens je de boeken opensloeg, belandde je in een wereld van spanning en avontuur. Rond mijn veertiende heb ik de zes delen van *'s Lands Glorie* (1949-1961) letterlijk stuk gelezen. Samen met de befaamde trilogie van Thea Beckman over de Honderdjarige Oorlog vormden ze in 1987 een sesam-open-u: de poort van de grote geschiedenis draaide breed open.

's Lands Glorie was de eerste uitgave van de Maatschappij Historia. Je moest bonnetjes uitknippen die afgedrukt stonden op de verpakking van etenswaar. Met die bonnen kon je prenten bekomen. Op de achterkant stond een kort commentaar bij het betreffende beeld. Door de juiste producten te eten kon je kennis vergaren. Uiteindelijk plakte je de illustraties in de bijbehorende groene boeken. Die stonden lang niet alleen bij ons in de kast. Twee, drie generaties Belgen zijn ermee opgegroeid. De impact ervan valt niet te onderschatten.

In zijn beknopte teksten schuwde professor Jean Schoonjans de clichés niet. Hij had het over 'degelijke en dappere soldaten',¹ noemde een als non geklede dame 'een schrandere vorstin'² en bekritiseerde 'de vreselijke hertog van Alva'.³ Hij legde een romantische filter over het verleden. En praatte ons enige fierheid aan. Het woord 'glorie' stond niet zomaar in de titel. De geest van de negentiende eeuw waaide over de bladzijden.

In Schoonjans' hardnekkig belgicistische lezing van de geschiedenis leek het alsof ons land altijd had bestaan, alsof de bewoners zich tweeduizend jaar geleden al bewust waren van hun identiteit. Las ik bij hem niet dat 'de Belgen' in 57 voor Christus 'een gelukkig volk waren'?⁴ Maar toen kwamen de Romeinen. Dat was op pagina negen en ik zat al op het puntje van mijn stoel. Niet veel later stelde Schoonjans dat 'de Belgen' bij de verovering van Jeruzalem 'een beslissende rol speelden'.⁵ Ik was zo gebeten dat ik zelfs de romans van Thea Beckman terzijde legde. Dat ik haar bedroog met de schoolmeesterachtige teksten van Schoonjans lijkt onverklaarbaar. Maar *'s Lands Glorie* bezat een andere troef.

Wat de reeks niet alleen aantrekkelijk, maar ook onvergetelijk maakte, waren de illustraties van Jean-Léon Huens. Vaak liet hij zich inspireren door schilderijen van oude meesters — mijn eerste Van Eyck of Van der Weyden zag ik door zijn ogen — maar net zo goed ging hij zijn

eigen gang. Hij probeerde onverwachte gezichtspunten uit, kadreerde verrassend, schilderde tronies van stervende mensen. Zijn realistische stijl verankerde zich in mijn geheugen. Heeft iemand het over Karel Martel, Godfried van Bouillon of Willem van Oranje dan verschijnen ze in mijn hoofd zoals hij ze ooit verbeeldde.

Het hoogtepunt van zijn kunnen stond op bladzijde vijftien van deel III, onder het kopje *N° 182: Nancy*. Meestal serveerde Huens een sprekend portret, een aangrijpende scène of een detail van een of andere veldslag, maar deze keer blonk zijn illustratie uit in ogenschijnlijke leegte.

Telkens als ik deze prent zie, ben ik weer veertien. Zie ik opnieuw dat winterlandschap zoals ik het toen zag: een boom, een met sneeuw bedekte vlakke, twee gewapende mannen die in de verte komen aanlopen. Ik verbaasde me over de kaalheid van die overwegend sneeuwwitte illustratie. De boom en de mannen waren details in de marge. Benieuwd las ik het commentaar van Schoonjans: 'In 1477 belegerde Karel de Stoute de stad Nancy. Hij vond er de dood in een gevecht waarvan de omstandigheden duister zijn gebleven. Zijn lijk werd, half verslonden door de wolven, onder de sneeuw teruggevonden.'⁶ Opnieuw keek ik naar de prent en toen pas zag ik hoe zich in de schaduw van de boom een donkere vlek aftekende in de sneeuw. Je kon er de contouren van een dood lichaam in ontwaren.

Mijn ogen moeten van tekst naar prent en weer terug zijn gesprongen. Steeds dezelfde vragen doken op. Wie was Karel de Stoute? Waarom heette hij zo? Wat was hem in godsnaam overkomen bij Nancy? En hoe zat het met die wolven? Hoezeer ik door het verdere verloop van de geschiedenis ook werd gegrepen, telkens keerde ik terug naar deze illustratie. Naar de wolven, de sneeuw, het lijk... naar het mysterie van Nancy.

Pas dertig jaar later zou ik het helemaal uitvlooien. De tragische ondergang van Karel de Stoute, hertog van Bourgondië, is namelijk een belangrijk element van dit boek, waarin ik niet alleen op zoek ga naar de ware toedracht van deze anekdote, maar ook naar datgene wat Huens en Schoonjans in *'s Lands Glorie* op hun manier probeerden boven te spitzen: de oorsprong van onze contreien. En dan bedoel ik niet België, want alle goede bedoelingen van Schoonjans ten spijt doken eerst de Lage Landen op, pas daarna was er sprake van België en Nederland.

Uiteindelijk las ik in 1987 weer verder in Thea Beckman. Na *Geef me de ruimte!* (1976) volgden *Triomf van de verschroeiide aarde* (1977) en *Het rad van fortuin* (1978). Ontelbare Belgen en deze keer ook Nederlanders verslonden de avonturen van Marije alias Marie-Claire en haar zoon Mathis. Hun avonturen tijdens de Honderdjarige Oorlog beschouw ik als mijn eerste grote leeservaring. Dit was het ware leven: dikke boeken lezen die eeuwenoude gebeurtenissen nieuw leven inblazen, in de huid van iemand anders kruipen, trillen van emotie en spanning. En tegelijkertijd veel bijleren.

Beckman liet haar trilogie spelen in de jaren 1346-1369. Ze voerde personages ten tonele die me nog jarenlang zouden achtervolgen: Bertrand du Guesclin, Jan de Goede, Karel V, Etienne Marcel. Om nog te zwijgen van het decor: de slag bij Crécy en die bij Poitiers, het Parijs en het Brugge van de veertiende eeuw. Ze komen allemaal voor in het boek dat u nu in handen hebt. De periode tussen haar drieluik en de dood van Karel de Stoute vormt er het kloppende hart van.

Sommige leeservaringen zijn zo sterk dat ze decennialang blijven gisten, om dan als een duiveltje uit een doosje tevoorschijn te springen. Op een dag kon ik de verleiding niet meer weerstaan en dook in de bres die Beckmans trilogie en Huens' prent nummer 182 in mijn verbeelding hadden geslagen. We zijn zelf net zoals de wereld om ons heen: de vrucht van het verleden.

Jarenlang keek ik over het muurtje. De blik ging steevast zuidwaarts. Naar Frankrijk. Door me te laven aan die cultuur ben ik geworden wie ik ben. Pas veel later stelde ik vast dat mijn voeten al die tijd hier waren blijven staan. Eerst nog in de zanderige ondergrond van de Kempen, dan in Antwerpse straten, uiteindelijk in de West-Vlaamse klei en door mijn steeds frequentere doortochten in het noorden ook in de Hollandse polders. Plotseling liet mijn blik de zuidelijke horizon in de steek en zakte naar beneden. De plek waar mijn voeten stonden begon me te intrigeren. Hoe kon ik al die jaren mijn wortels zo hebben verwaarloosd?

Onze geschiedschrijving staat bol van de boekwerken waarin wordt uitgelegd hoe de Nederlanden eind zestiende eeuw uit elkaar vielen. De

historiografie heeft zoveel aandacht voor die pijnlijke boedelscheiding dat we ons zelden de vraag stellen hoe het daarvoor zat. Alsof we altijd samen waren geweest.

Ik begon te lezen en reisde door de tijd langs Dijon, Parijs, Rijsel, Brugge, Gent, Brussel, Mechelen, Delft, Gouda, Nijmegen en 's-Hertogenbosch. Ik zag ontbolsterende steden, ontwakend individualisme en uitstervende ridderidealen. Schizofrene koningen, doortastende hertogen en geniale kunstenaars. Brandstapels en banketten, pest en steekspelen, Jeanne d'Arc, Filips de Goede en het Gulden Vlies. De lange zoektocht leidde me naar het ontstaan van de Nederlanden in de vijftiende eeuw. En wat bleek? De Lage Landen zijn een Bourgondische uitvinding.

Uiteraard bestond al ontelbare jaren het geografisch gegeven van de *'lagen landen bi de zee'*,⁷ zoals een anonieme monnik het ooit verwoordde, maar de inwoners van de daar gesitueerde vorstendommen leefden meestal in hoge mate onafhankelijk van elkaar. Feodaal gesproken behoorden ze ofwel tot het Franse koninkrijk of tot het Heilige Roomse Rijk. Toch werden in de late middeleeuwen een aantal van deze domeinen samengesmolten en ontstond, geprangd tussen de twee grootmachten, een nieuwe eenheid. De Bourgondische hertogen Filips de Stoute, Jan zonder Vrees, Filips de Goede en de bij Nancy omgekomen Karel de Stoute speelden in dit proces een vooraanstaande rol en ontpopten zich als de aartsvaders van de eengemaakte Nederlanden. Filips de Stoute legde de basis, zijn nazaten bouwden de erfenis uit en kleinzoon Filips de Goede zou de onder zijn gezag verenigde landen aan de benedenloop van Rijn, Maas en Schelde voor het eerst een staatkundige dimensie geven.

Alles begon toen Filips de Stoute als hertog van Bourgondië in het huwelijk trad met Margaretha van Male, de dochter van de Vlaamse graaf. Hun trouwfeest in Gent op 19 juni 1369 leek dan ook de gedroomde opening voor dit boek. Alleen had ik na drie bladzijden al vijftien voetnoten nodig wilde ik mijn tekst niet nodeloos verzwaren door iemand als Lodewijk van Male te situeren, of een begrip als feodaliteit uit te leggen. Kortom, ik had een aanloop nodig of het verhaal zou bezwijken onder informatie waarvan ik niet kon veronderstellen dat elke lezer ze paraat heeft.

Een halve eeuw eerder beginnen zou wel volstaan. Toch niet, zo bleek. Dan maar honderd jaar? Uiteindelijk gooide ik de hengel zowat een millennium eerder uit. Als ik nu eens bij wijze van start, zo dacht ik, het grote verhaal van de middeleeuwen probeerde te vertellen vanuit het standpunt van de oude Bourgondiërs, het Germaanse volk dat voor het eerst in onze geschiedenis opdook in 406, de koninklijke voorgangers van de hertogen uit de veertiende en vijftiende eeuw? Het was een pittige uitdaging om dit grotendeels in nevelen gehulde tijdperk op een alternatieve manier tot leven te roepen, maar het loonde de moeite. Niet alleen wezen de oude krijgers de weg naar tal van historische sleutelmomenten, ze losten bovendien mijn probleem op: de lezer zou de Bourgondische reis met de juiste bagage ondernemen.

Bestrijkt het eerste deel van het boek bijna duizend jaar (406-1369), het volgende beslaat een eeuw (1369-1467). In het derde deel komt een decennium (1467-1477) aan bod. Volgen de delen vier en vijf, die welgeteld een jaar (1482) en een dag duren.

Dit boek heeft de vorm van een omgekeerde piramide. Het spreidt zijn vleugels breed uit, vliegt aanvankelijk met snelle halen hoog over de middeleeuwen, neemt dan de tijd de gebeurtenissen van dichterbij te observeren en terwijl de focus steeds scherper wordt, stevent het traag, maar zeker af op een welgekozen eindpunt, een vergeten dag in Lier, een stadje in het vroegere hertogdom Brabant, de plek waar op 20 oktober 1496 de westerse geschiedenis kanelde.

Als of Frankrijk me voor bewezen diensten wilde bedanken stuurde het tien jaar geleden een Française op mijn pad — daar kan geen *Légion d'honneur* tegenop. Op de koop toe bleek ze uit een Bourgondische familie te stammen en had ze haar jeugd gesleten in het oude hertogdom. Welgeteld 647 jaar na de trouwerij van Filips de Stoute en Margaretha van Male vierden wij ons Vlaams-Bourgondische huwelijk. De bruidsschat was minder imposant en het banket kon evenmin tippen aan de gargantueske feestmalen van de Bourgondische hertogen, maar de beslissing om te trouwen kwam ongeveer tegelijkertijd met het voorneemen om de historische band tussen Bourgondië en de Nederlanden te

boek te stellen. Mijn kersverse echtgenote moest toegeven dat ze ondanks haar afkomst weinig of niets van de hertogen wist, laat staan van de band met onze gewesten. In de Franse geschiedenis is Bourgondië altijd een ondergeschoven kindje geweest. Wie het verhaal kent begrijpt waarom.

Onze piepjonge dochter volgde het hele proces vanaf de eerste rij. Het Frans en het Nederlands kreeg ze met de paplepel ingegoten. Vandaag steekt ze zonder het te beseffen tientallen keren per dag de taalgrens over. Een paar keer per jaar reist ze ook letterlijk naar het zuiden, meer bepaald naar het Bourgondische moederland. Ik besloot haar gaandeweg over mijn nieuwe boek te vertellen. Misschien schreef ik het in de eerste plaats wel voor haar? Was zij niet Frans-Belgisch? Vlaams-Bourgondisch? Kortom, de ideale lezer van het in wording zijnde boek?

Kon ze na mijn vorige werk al behoorlijk goed de veldslagen van Napoleon scanderen, nu verbaast ze museumbezoekers. Toen ik haar onlangs in het Musée des Beaux-Arts van Dijon meenam naar het portret van een in het zwart gehulde kerel met een klare blik, een zwarte kaproen op zijn hoofd en de keten van het Gulden Vlies om zijn nek, vroeg ik haar onvoorbereid of ze wist wie dit heerschap was. Gezwind en zonder nadenken antwoordde de niet eens vierjarige meid: Filips de Goede!

Alvast één iemand die de man op de cover van mijn boek zou herkennen, dacht ik, het mooist bewaarde portret van de eigenlijke stamvader van de Nederlanden, naar een verloren origineel van Rogier van der Weyden. Terwijl de hertogen met veldslagen, huwelijken en hervormingen de versnipperde Lage Landen tot één geheel smeedden, ontstonden onder hun impuls de onvergetelijke werken van Klaas Sluter, Jan van Eyck, Rogier van der Weyden en Hugo van der Goes. Het verhaal van de Bourgondiërs vertellen is als het openen van een schatkist vol meesterwerken.

De gretigheid om na mijn vorige boeken eindelijk in de geschiedenis van de Nederlanden te duiken was groot. Tijdens het schrijfproces viel me evenwel op dat ik niet anders kon dan grote delen van de Franse geschiedenis in mijn verhaal te betrekken. Tenslotte was Filips de Stoute, de eerste van de vier hertogen, de jongste zoon van de Franse koning Jan de Goede, broer van Karel V en regent van de jonge Karel VI. De span-

ning tussen Frankrijk en Bourgondië (en later, de Bourgondische Nederlanden) drong zich op als een onvermijdelijke rode draad.

Ik moest toegeven dat het anders liep dan verwacht. Wilde ik het verhaal van de Lage Landen goed uit de doeken doen, dan moest ik immers beginnen met wat ik juist had willen vermijden: over het muurtje kijken. Daar ging mijn blik opnieuw zuidwaarts. De ogen gericht op Frankrijk. Pas gaandeweg trok mijn verhaal naar het noorden. Dat ging stapsgewijs. Stukje bij beetje. Het proces weerspiegelde perfect de evolutie die ikzelf had doorgemaakt.

De wortels van onze contreien lopen ondergronds door naar het zuiden. Ik had het nooit kunnen bevroeden, maar mijn zuidwaartse blik en noordelijke roots waren gedoemd om elkaar te kruisen.

BART VAN LOO

Druy-Parigny (Bourgondië), zomer 2015

— Moorsele (Vlaanderen), herfst 2018

Het leek me nodig om achterin niet alleen stambomen op te nemen, maar ook een chronologisch geordende reeks miniaturen, portretten en fragmenten uit aan bod gekomen kunstwerken. Een lijst met de belangrijkste figuren uit het boek, telkens voorzien van een korte biografische schets, een aantal kaarten en een tijdlijn met de voornaamste historische gebeurtenissen vervolledigen het nawerk dat nuttig kan zijn bij het lezen van een boek waarin noodgedwongen een groot aantal personages en evenementen de revue passeren.

I

'In oude zangen hoort men van lang vervlogen tijd,
van wijdberoemde helden, van oorlog en van strijd,
van vreugde en van feesten, van wenen en van klagen.
Hooft van de dappere helden de wonderbare sage.'

(N.N.: *Nibelungenlied*, ca. 1200)

HET VERGETEN MILLENNIUM

406–1369

Of hoe je de eerste duizend jaar van de middeleeuwen opnieuw kunt vertellen vanuit het standpunt van de Bourgondiërs en hoe dan blijkt dat deze geromaniseerde Germanen tijdens grote verikkelingen als de volksverhuizingen, de val van het West-Romeinse rijk, de opkomst van het christendom, de invallen van barbaren uit het Noorden en kettters uit het Zuiden, de bloeiperiode van de grote kloosterorden en de Honderdjarige Oorlog tussen Engeland en Frankrijk telkens op de eerste rij stonden, kortom, dat lang voordat de Bourgondiërs zich dankzij Filips de Stoute, Jan zonder Vrees en Filips de Goede zouden ontpoppen als de aartsvaders van de Lage Landen zij hun stempel al hadden gedrukt op sleutelmomenten uit de Europese geschiedenis.

VAN KONINKRIJK TOT HERTOGDOM

Of hoe in de mist der begintijden Romeinen, Hunnen, Germanen, Moren en Vikingen elkaar verdrongen op weg naar een onzekere toekomst en hoe te midden van duizelingwekkende gebeurtenissen Bourgondië ontstond.

Tijdens de laatste maand van het jaar des Heren 406 daalden de temperaturen diep onder nul. Het was zo koud dat tijdens de kerstdagen de Rijn in de buurt van Mainz dichtvroor. Die schijnbaar onoverbrugbare rivier, de zwaarbewaakte grens tussen het door de Romeinen bestuurde Gallië en het obscure Germanië waar talloze stammen elkaar naar het leven stonden, veranderde in één grote brug die uitnodigend lonkte. Vandalen, Sueben en Alanen aarzelden niet en overspoelden Gallië.

Het beeld van een waterdichte grens is natuurlijk onzin. Het was dweilen met de kraan open. Hoezeer de Romeinen de Rijn, de Donau en de met forten versterkte grenswal daartussen tijdens de eerste eeuwen van onze jaartelling ook bewaakten, het grensverkeer was altijd intensief geweest en de zogeheten *limes* diende vooral om de talrijke passages onder controle te houden. Bepaalde Germaanse stammen kregen van Rome zelfs de officiële toestemming om zich bij wijze van menselijke bufferzone in de grensstreek te vestigen. Zo zwermde Salische Franken uit tussen Maas en Schelde en hadden ze het in grote delen van het huidige Nederland en Vlaanderen voor het zeggen.

In de loop der eeuwen werd de migratiedruk steeds groter. Zowel de welvaart aan de overkant van de grens als hun eigen bevolkingsgroei deed de verhuisdrang bij de Germanen in het noordoosten en de Goten in het oosten alleen maar toenemen. In de tweede en derde eeuw waren al heel wat windstoten de grens over gewaaid, maar eind vierde, begin vijfde eeuw was er geen houden meer aan. Toen de Hunnen in de steppen van Centraal-Azië hun duivels ontbonden, verjaagden ze talloze Germaanse stammen van hun territorium, en vervolgens stuwden die elkaar vechtend westwaarts. Of hoe een crisis die duizenden kilometers

van huis woedt een volksverhuizing op gang kan brengen die reikt tot voor de eigen deur. De Romeinen weigerden deze zwerm asiel te verlenen, maar voor ze het goed beseften kregen ze een tot een windhoos geconcentreerde smeltkroes van volkeren over zich heen. Eind 406 braken de Germanen noodgedwongen door de grenzen. De overspoelde Romeinen spartelden nog zeventig jaar tegen en gingen toen definitief ten onder.

In dit even epische als complexe verhaal van de Grote Volksverhuizing worden de Bourgondiërs vaak over het hoofd gezien, hoogstens terloops vermeld, zo niet weggemoffeld in een voetnoot. Iedereen kent hun beroemde tijdgenoten Clovis en Attila, de Franken en de Hunnen, maar wie heeft er in deze context ooit van de Bourgondiërs gehoord? Deze vergeten Germanen staken in 406-407 nochtans eveneens de Rijn over en droegen er als klein tandrad toe bij dat het gigantische wiel van de tijd in beweging kwam en de oudheid in de middeleeuwen kantelde.

Toen de Bourgondiërs zich na hun overtocht vestigden in de buurt van Worms hadden ze er eeuwenlange omzwervingen op zitten. Als je die reis in omgekeerde richting aflegt, steeds verder oostwaarts, kom je uiteindelijk bij het land van oorsprong. Voor Worms woonden ze in de streek van Mainz, een eeuw eerder bevolkten ze de middenloop van de Elbe, waar ze terechtkwamen na een verblijf bij de Oder, en nog vroeger, in de eerste eeuw na Christus, huisden ze aan de oevers van de Wisła in het huidige Polen. Rivieren vertellen het verhaal van volkeren.

De Wisła mondt uit in de Oostzee en wijst de weg naar de eerste thuisbasis: het kleine eiland Bornholm, dat tussen Polen en Zweden in de Oostzee ligt, 150 kilometer ten oosten van Denemarken waarvan het tegenwoordig deel uitmaakt. De oude Noren noemden het eiland destijds *Burgundarholm* en dat klonk door in de naam die de Bourgondiërs zich toe-eigenden en die ze vervolgens door heel Europa smokkelden, over de Wisła, de Oder, de Elbe en uiteindelijk ook de Rijn. Ze schoven dan wel dapper op, ongeschonden kwamen ze niet uit die lange reis. Tijdens amper te boek gestelde veldslagen dolven ze ettelijke malen het onderspit, vooral tegen de Alemannen, en werden ze steeds verder uitgedund.

Koning Gundahar leidde in 406-407 om en nabij de 80.000 Bourgondiërs naar de streek rond Worms; het is niet duidelijk of het alleen de

soldaten of de gehele bevolking betrof. In ruil voor de bewaking van de grens mocht hij van de Romeinen een rijk uitbouwen langs de Rijn, maar dat was voor de ambitieuze vorst niet voldoende. Om zijn grondgebied te vergroten trok hij in 435 westwaarts naar Gallia Belgica, de streek tussen Rijnland en Seine die haar naam aan het latere België zou geven. Die overmoed kwam Gundahar duur te staan. Met een huurlingenleger van Hunnen, waar een zekere Attila de lakens uitdeelde, hakte de Romeinse opperbevelhebber Flavius Aëtius in 436 de Bourgondiërs in de pan.

Gundahars familie werd grotendeels uitgemoord, alleen zijn zoon Gundioc wist te ontsnappen. Hij leidde wat restte van zijn volk zuidwaarts en redde het Bourgondische koningshuis van de ondergang. De slachting moet zo indrukwekkend zijn geweest dat ze Bourgondische dichters inspireerde tot epische verhalen die door vele generaties werden doorgegeven en bijgevijsd. In de loop der eeuwen zouden ze samensmelten tot het *Nibelungenlied* waarin Gundahar verschijnt als Gunther. De naam van koning Etzel zou een knipoog naar de Romein Aëtius kunnen zijn, maar verwijst wellicht naar Attila. Hoe het ook zij, Richard Wagner heeft zijn opus magnum te danken aan een verpletterende nederlaag van de Bourgondiërs uit de vijfde eeuw, meer bepaald aan hun gefnuikte verlangen om het latere België te veroveren.

‘HET LOT VAN DE WESTERSE BESCHAVING AAN EEN ZIJDEN DRAAD’

In 436 liet Attila zich nog vrolijk door de Romeinen betalen om de Bourgondiërs een lesje te leren, maar in 447 blies hij het lucratieve bondgenootschap op om brandschattend door Gallia Belgica te trekken. Al valt het te betwijfelen of het waar is dat het gras niet meer groeide op de plekken waar hij zijn paard de sporen gaf, zijn gewelddadige plundertochten inspireerden de Romeinen wel tot hun laatste spectaculaire militaire onderneming in West-Europa. Als zij Attila niet tegenhielden, behoorde Gallië weldra tot het eindeloze barbarenrijk dat zich uitstrekte van de Rijn tot aan de Kaukasus en aanvankelijk bestuurd werd vanuit het huidige Hongarije.

Op 20 juni 451 kruisten twee bonte legers de degens op de Catalaunische velden nabij Troyes, in het noordoosten van het huidige Frank-

rijk. Aan de ene kant stonden de Hunnen en alle volkeren die ze op hun verwoestende doortocht hadden opgeraapt, aan de andere kant vormden de Romeinen een blok met Gallische en Germaanse strijdkrachten: de dreigende horde uit Centraal-Azië tegenover de westerse geallieerden, de Gesel Gods uit het Oosten tegen de belangrijkste man van het West-Romeinse rijk, Attila versus Aëtius.

De samenstelling van de legers zegt veel over de versplintering die de volksverhuizingen over Europa hadden afgeroepen. De Hunnen zelf vormden maar een deel van Attila's leger dat verder bestond uit Ostrogoten, Gepiden, Thüringers en Rugiërs. Aan de andere zijde vochten naast Romeinen en Bourgondiërs net zo goed Wisigoten, Alanen en Salsische Franken. Nagenoeg alle volkeren tussen Atlantische Oceaan en Wolga waren present en maakten zich op om elkaar te verscheuren tijdens de belangrijkste veldslag uit de late oudheid. Honderdduizenden strijders volgens kroniekschrijvers, maar moderne ramingen spreken van om en nabij de 60.000 manschappen, ongeveer gelijk verdeeld over beide kampen.

Voor de Bourgondiërs was de komst van Attila naar Gallië het sein voor wraak. Aangedreven door de herinnering aan de goede tijd in Worms en de nachtmerrie van de bittere nederlaag vetten ze de wapens in en zadelden hun paarden. Oudere strijders waren er vijftien jaar geleden ook bij geweest en de jongste soldaten hadden hun hele jeugd de nederlaag spelend overgedaan. De gelegenheid om recht te laten geschieden kregen ze nu op een presenteerblad aangereikt. Dat het juist Aëtius was die hen vroeg om mee te komen vechten, de bevelhebber die destijds de Hunnen op hen had afgestuurd, leek de Bourgondiërs niet te deren.

Na enige schermutselingen had Aëtius de heuvel veroverd en kon hij de Catalaunische velden overschouwen. Attila liet zijn priesters en ziëners in allerijl de uitkomst van de slag voorspellen. In de schouderbladen van de geofferde schapen lazen zij dat de afloop er allesbehalve rooskleurig uitzag. De Hunnenleider zag maar één uitweg. De aanval als de beste verdediging. 'Ikzelf zal de eerste speer werpen, en de ellendeling die weigert het voorbeeld van zijn leider te volgen, is onvermijdelijk tot de dood gedoemd.'¹

Boogschutters schoten een tijdje over en weer, tot plots de gevreesde cavalerie van de Hunnen verscheen. Deze ruiters konden zich keren op een galopperend paard en zo achtervolgers met pijl-en-boog bestoken. Ze sloegen een bres in het centrum van Aëtius' leger. In de chaos kwam Theodorik, de koning van de Wisigoten, ten val en werd hij door zijn eigen troepen vertrappt. Toen wanorde en vlucht dreigden, trok Theodoriks zoon Torismond zijn zwaard, zette de kroon van zijn vader op het hoofd en dreef de Hunnen weer terug. Franken, Bourgondiërs en Romeinen sprongen hem bij en Attila moest zich verschansen achter een geïmproviseerde vesting van zadels en wagens. Door het vallen van de nacht werd de opmars van de geallieerden geremd.

Attila kon zich niet inbeelden dat hij deze slag nog levend zou verlaten. Hij liet zijn verdedigingsgordel van zadels en wapens in brand steken en bereidde zich in alle rust voor op de dood. Tijdens de fatale stormloop van de geallieerden zou hij zich als een martelaar in de vlammenzee storten en zo de vernedering van de gevangenschap ontlopen. Met die gedachte legde hij zich te rusten.

Van de gevreesde aanval kwam evenwel niets terecht. Opperbevelhebber Aëtius gooidde juist al zijn overredingskracht in de waagschaal om zijn troepen ervan te overtuigen de Hunnen te laten ontsnappen. Als meesterschaker had hij alle volkeren wel achter zich kunnen scharen, maar weldra moest hij met hen weer bakkeleien over het bestuur van Gallië. De externe dreiging van de Hunnen kon hem daarbij nog van pas komen. Vooral de macht van de Wisigoten was hem een doorn in het oog. Zij bezaten niet alleen Zuidwest-Gallië, maar ook een groot deel van het Iberisch Schiereiland en het verheugde hem dan ook dat hij Torismond met een list huiswaarts wist te sturen. Hij had hem wijsge maakt dat zijn broers in hun hoofdstad Toulouse de troon hadden bezet nu vader Theodorik was gesneuveld. Na het vertrek van de Wisigoten was het grote leger van zijn hart beroofd en bleef er te weinig dreiging over om de Hunnen de genadestoot toe te dienen. Met zijn tactische listen ontzegde Aëtius de Bourgondiërs de vergelding van alle geleden smart, maar hij zou ze wel rijkelijk belonen.

Bij het ochtendgloren ontrolde zich tot Attila's stomme verbazing een zo goed als lege vlakke in zijn blikveld. Attila slikte zijn verbazing even snel weg als zijn heldhaftige voornemens en vluchtte als de bliksem

de Rijn over. Bij wijze van revanche richtte hij zijn aandacht op Rome, maar ook die campagne liep af met een sisser, al had ze wel een belangrijk gevolg. De bewoners van het noordoosten van Italië hadden zich bij het nieuws van Attila's komst in paniek verschanst op de eilanden in de lagune van de Adriatische Zee. Dit hachelijke toevluchtsoord zou uitgroeien tot Venetië, naast Parijs de grootste metropool van het nieuwe tijdperk.

Attila was niet de bloeddorstige tiran die de legende van hem maakte, daarvoor was hij te slim en te diplomatiek; noch was hij de geniale strijder die in talloze boeken werd opgevoerd, daarvoor oogde de balans van zijn westelijke veroveringstocht te mager. Wel ontpopte hij zich als een uitzonderlijke leider die de chaotische verscheidenheid van Hunnenstammen wist om te smeden tot één groot rijk en die de grote machtsblokken van zijn tijd dwong zich in één machtige alliantie tegenover hem te plaatsen. Maar hij was vooral de man die uitgroeide tot dé barbaar van zijn tijd, en dat op een moment dat de aanstormende barbaren niet te tellen vielen. Het schrikbarende aureool waarmee hij in kronieken zou opduiken zorgde ervoor dat hij zijn belangrijkste verovering postuum realiseerde: die van een in bloed doordrenkte plek in ons collectief geheugen. De volgens de overlevering kleine, maar stevig gebouwde Attila kwam tijdens zijn huwelijksfeest in 453 op weinig heldhaftige wijze aan zijn einde. De ene kroniekschrijver liet hem stomdronken in zijn bloed stikken als gevolg van een royale bloedneus, de andere voerde zijn nieuwe vrouw Ildiko op als onverwachte moordnares.

Dat het lot van de westerse beschaving aan een zijden draadje hing op 20 juni 451 is romantische grootspraak. Het einde van het West-Romeinse rijk stond al enige tijd in de sterren geschreven. De Romeinen zorgden er op de Catalaunische velden alleen voor dat niet de Hunnen, maar de Germanen onderling zouden uitvechten wie de nieuwe stuwende kracht van het Westen werd. De Franken, de Wisigoten of toch die verrassende Bourgondiërs?

Halverwege de vijfde eeuw was in ieder geval de dreiging van de Hunnen definitief bezworen, al kwam Attila's geest een kwarteeuw later nog een laatste keer spoken. De succesvolle politicus Orestes manoeuvreerde in 475 zijn zoontje op de Romeinse troon, een schijnbeweging,

want in wezen werd hijzelf de sterke man in Rome. Toen de Germaan Odoaker de slinkse Orestes terechtstelde en de slappe Romulus Augustulus — letterlijk ‘keizertje’ — in 476 afzette, betekende dat het einde van het zieltogende West-Romeinse rijk.

De Gesel Gods moet zich in zijn heidense hiernamaals hebben verkneukeld. De laatste keizer was de zoon van zijn voormalige secretaris, de allerlaatste sprankel Romeinse macht had in handen gelegen van zijn oude handlanger Orestes. Attila kon met een gerust gemoed de eeuwigheid omarmen.

‘RANZIGE BOTER,
EEN OVERDAAD VAN LOOK EN UI’

Laat het stof, goede lezer, nu maar even neerdalen over de woelige vijfde eeuw en laten we onze blik op de Bourgondiërs richten. Na de overwinning op de Hunnen voltrok Aëtius wat in werkelijkheid al een feit was: de huidige Franse regio Savoie (met noordelijke en zuidelijke uitlopers) viel de Bourgondiërs nu ook officieel toe. Na een reis van honderden jaren en duizenden kilometers bevonden ze zich vlak bij het eindpunt van hun wonderlijke avonturentocht, op een zuchtje van de Franse streek die tegenwoordig nog steeds naar hen is genoemd. Bijna waren de Bourgondiërs thuis.

In de voorbije eeuwen hadden ze zich zo vaak vermengd met andere volkeren en aangepast aan steeds nieuwe klimatologische en geografische omstandigheden dat het maar de vraag was of er nog veel overbleef van hun Scandinavische genen en gewoonten. Wetenschappers gespecialiseerd in de geografie achten het dankzij recent onderzoek naar de afstammingsgeschiedenis van de mens bewezen dat de haplogroep Q — een bepaalde groep van genetisch verwante personen — meer voorkomt (> 4%) in enerzijds bepaalde regio’s van Scandinavië, waaronder Bornholm, en anderzijds het Franse dal van Rhône en Saône, met zachte uitlopers noordwaarts richting Worms. Opmerkelijk genoeg komt dit overeen met start- en eindpunt van de Bourgondische omzwervingen.² Soortgelijk onderzoek bewijst evenwel net zo goed dat Vandalen, Suaven, Franken en Bourgondiërs tijdens hun lange reis richting Gallië naast talloze zwaardslagen minstens evenveel chromosomen uitwisselden. De Germaanse stammen die in de vijfde eeuw de Rijn oversta-

ken, bezaten voornamelijk te hooi en te gras verworven genetische kenmerken, al lijkt het dus wel zo te zijn dat we het verhaal van de volksverhuizingen nog ten dele kunnen nalezen in onze genen.

Hebben we er hoegenaamd een beeld van hoe die oude Bourgondiërs eruitzagen? Sidonius Apollinaris, die later bisschop van Clermont werd, ontmoette het volkje voor het eerst in 466, en beschreef hen als ‘langharige reuzen van meer dan twee meter groot die een onbegrijpelijk taaltje brabbelen’. Op de koop toe ‘smeren ze hun haar in met ranzige boter [...] en stinken hun gerechten naar een overdaad van ui en look’.³ Erg kleurrijk, zeker, maar in wezen behoorden deze eigenschappen tot de gemeenplaatsen die verfijnde Gallo-Romeinen op om het even welke barbaren plakten. Ze zeggen kortom net zoveel over de observator als over de geobserveerden.

Koning Gundobad, zoon van Gundioc, profiteerde van het uiteenvallen van het West-Romeinse keizerrijk en vergrootte gaandeweg zijn koninkrijk tot dit zich begin zesde eeuw uitstreckte van Nevers tot Bazel, in het zuiden zelfs tot in Avignon. Toch bleef het klein bier vergeleken met wat zijn Germaanse concurrenten in Europa klaarspeelden en rond 500 wees alles erop dat zijn rijk tussen hamer en aambeeld verpletterd dreigde te worden. De almachtige Wisigoten en de steeds feller oprukkende Franken stonden klaar om de Bourgondiërs met huid en haar op te vreten. De uitdaging voor Gundobad was niet min, maar hij bleek uit het beste bestuurdershout gesneden. Niet alleen wist hij zijn internationale positie te verstevigen, tegelijkertijd ontloek onder zijn vleugels het gevoel van een Bourgondische identiteit. Vooral dat laatste was een huzarenstukje, omdat ze als Germanen ver in de minderheid waren in hun met overwegend Gallo-Romeinen bevolkte koninkrijk.

In Gallië woonden van oudsher de Kelten — in de ogen van de Romeinen een nogal opvliegend machovolk, die ze spottend *Galli* (hanen) noemden. In 52 v.Chr. maakte Julius Caesar een einde aan het verzet van deze Galliërs door wekenlang Alesia te belegeren. Na zes weken gaf het stadje zich gewonnen en maakte leider Vercingetorix een historische knieval voor de Romeinse bevelhebber. Na zijn overwinning ontstond in de veroverde gebieden niet alleen een Gallo-Romeinse mengcultuur, de triomf schonk Caesar ook het nodige zelfvertrouwen om de opperste macht in Rome na te streven. De ontbolstering van zijn hybris en het of-

ficiële begin van de romanisering van het latere Frankrijk vonden niet zomaar ergens plaats: Alesia lag in de streek die weldra Bourgondië zou heten.

Net zoals de door Caesar eertijds overwonnen Kelten, zouden ook de Bourgondiërs (en andere aangespoelde Germanen met hen) zich laten bedwelmen door de Romeinse cultuur en niet alleen hun voorkomen en gastronomische voorkeuren, maar ook hun taal en gewoonten te week leggen in een bad vol Latijnse kruiden. De *Lex Burgundionum* (502), het wetboek van koning Gundobad, is daar een mooi voorbeeld van. Met deze verzameling rechtsbepalingen wilden de Bourgondiërs de ruim in de meerderheid verkerende Gallo-Romeinse bewoners tegemoetkomen. Elk proces moest worden voorgezeten door een Bourgondiër én een Gallo-Romein, en voortaan mochten de twee volken ook met elkaar huwen. Zo werden niet alleen steeds vaker Germaanse en Romaanse namen door elkaar gebruikt, er ontstond ook een nieuw soort aristocratie, die het grootgrondbezit van de Gallo-Romeinen combineerde met het militarisme van de Bourgondiërs — een voorbode van het feodale stelsel. Het verwerken van Germaanse stamgewoonten in bestaand Romeins recht gebeurde opvallend genoeg in het Latijn. De Bourgondiërs leefden al bijna zestig jaar in geromaniseerde streken en de meesten spraken zowel Oost-Germaans als Laatlatijn. Dankzij de *Lex Burgundionum* germaniseerden de Gallo-Romeinen een klein beetje, maar het wetboek toonde vooral aan hoe een Germaans volk zijn eigen taal in officiële documenten achterwege liet en voluit koos voor romanisering.

Al tijdens hun Germaanse periode waren de Bourgondiërs belust op de alcoholische drank waarmee ze in de loop van het volgende millennium wereldberoemd zouden worden: 'Als iemand 's nachts of tijdens de oogst een wijngaard betreedt en gedood wordt door de bewaker, dan heeft de familie van het slachtoffer geen recht tot klagen,'⁴ zo werd gesteld in het nieuwe wetboek. De Romeinen hadden de wijnbouw ingevoerd en op de hellingen van de zogeheten Gouden Heuvel (*Côte d'Or*) bleken de ranken zeer goed te gedijen.

De Germaanse strafmaten moeten de plaatselijke bevolking nu en dan hebben verbaasd. Zo diende een man die een jachthond had gestolen in het openbaar het achterste van het beest te kussen. Bij het stelen van een valk werd hoofd of borst van de dief met vlees bedekt, waarna

de roofvogel vrijelijk zijn honger mocht stillen. Niet alleen bleek dat wetteksten en geestigheid elkaar niet uitsloten, maar ook hoeveel belang de Bourgondiërs hechtten aan hun dieren, zeker als die in de jacht werden ingezet — nog een gegeven dat de eeuwen zou trotseren.

Steevast bestond de mogelijkheid om onder dergelijke strapatsen uit te komen door een som geld neer te tellen. Om te beginnen betaalde je het bedrag dat het dier/slachtoffer waard was en daarbovenop nog eens de financiële boete voor de overtreding zelf. De *Lex Burgundionum* bevat een met zorg samengestelde tarieflijst. Een kleine bloemlezing: een gedode hond: 1 solidus (Romeinse munt waarvan het woord ‘soldaat’ werd afgeleid omdat zij ermee werden betaald); een verkrachte vrouw: 12 solidi; een vrouw wier haar zonder reden was afgeknipt: 12 solidi; een vermoorde slaaf: 30 solidi; een vermoorde timmerman: 40 solidi; een vermoorde smid: 50 solidi; een vermoorde zilversmid: 100 solidi; een vermoorde goudsmid: 200 solidi.

In hun cultuur stond de familie-eer centraal, maar om te voorkomen dat clans zich verscheurden in eindeloze vetes hadden de Bourgondiërs dit ingenieuze systeem uitgedokterd. De bezoedelde eer kon probleemloos worden afgekocht. Als de benadeelde familie echter weigerde te betalen, restte maar één uitweg en dat was de zogeheten *faibitha*, een bloedige vendetta. De bloedwraak waarin de koninklijke familie in de loop van de zesde eeuw betrokken raakte, liep zo uit de hand dat ze zou leiden tot het einde van het koninkrijk.

‘VOOR GALLIË HEB IK
WEL EEN IJZIG BAD OVER’

Op 25 december 506,⁵ op de dag af honderd jaar na de Germaanse oversteek van de Rijn, waadde een veertigjarige Frankische koning door gewijd water. Toen Clovis de overkant van de grote doopvont in de kathedraal van Reims had bereikt, keek hij om en knikte deemoedig; het teken dat 3000 Frankische krijgers het hem na mochten doen. Het geklots van de sacrale golven veroorzaakte een deining die eeuwenlang zou doorwerken. Met de doop van Clovis klikte het wiel van de tijd weer een tand verder, maar wat voor een. Het rijk der Franken, dat zijn naam zou schenken aan *la douce France*, werd ‘de oudste dochter van de kerk’ en zou Rome kordaat bijstaan in de verovering van het Westen. Dit

historische sleutelmoment had zich uiteraard nooit voltrokken zonder de nietsontziende ambitie van de Frankische koning zelf, maar is al even ondenkbaar zonder de overredingskracht van een Bourgondische prinses.

Nochtans wees weinig erop dat Clovis op een dag de katholieke Clothilde in zijn netten zou strikken. Zijn grootvader Merovech, die zijn naam aan het Frankische geslacht van de Merovingers gaf, zou volgens de legende aan de zijde van de Bourgondiërs nog tegen de Hunnen hebben gevochten, maar van die broederschap bleef weinig over. De Salsische Franken hadden al meer dan een eeuw geleden toestemming gekregen om in het huidige België te wonen op voorwaarde dat ze mee de grenzen zouden verdedigen tegen indringers. Het kleine rijk in het noorden van Gallië voldeed evenwel lang niet aan Clovis' ambities en in zijn hoofdstad Doornik voelde hij het Zuiden lonken. In 500 stootte hij door tot Dijon in Bourgondië, waar hij werd opgewacht door koning Gundobad en diens broer Godegisel.

De strijd was nog maar pas begonnen of Godegisel verraadde de Bourgondische zaak en liep over naar de Franken. Onthutst vluchtte Gundobad naar Avignon. Net toen hij op het punt stond te worden ingehaald door de vijandige troepen maakten die rechtsomkeer en reisden ze in allerijl noordwaarts. Het was hun ter ore gekomen dat de Wisigoten, die het hele zuidwesten van Gallië overheersten, hun land bedreigden. Gundobad profiteerde van het vertrek van Clovis om zijn broer Godegisel eigenhandig om te brengen, zijn schoonzus te verdrinken in de Rhône, hun zonen te onthoofden en in een diepe put te gooien. Alleen zijn twee kleinkinderen spaarde hij, omdat ze nog te jong waren, een opwelling van menselijkheid die noodlottige gevolgen zou hebben. Om de veiligheid van het koninkrijk te garanderen, sloot hij vervolgens een verbond met Clovis. In de onderhandelingen die daarmee gepaard gingen, leek het hem goed zijn nichtje Clothilde, de katholieke dochter van een overleden broer, aan de Frankische koning uit te huwelijken.

Zo kwam het dat de twee volkeren die elkaar nog maar pas naar het leven hadden gestaan via de zegeningen van het huwelijk in 501 aan elkaar werden gesmeed. Hoezeer zijn vrome echtgenote ook haar best deed, de heidense Clovis wilde aanvankelijk van geen christelijk geloof weten. Desondanks liet Clothilde zonder de toestemming van haar man hun eerste kind dopen. Toen het stierf in zijn doopkleed raasde Clovis

dat het de schuld was van die vreemde godsdienst. Zijn woede hieromtrent wakkerde nog aan toen het tweede kind ook al na het doopsel door ziekte werd aangestoken. Toch zou hij in de kille frisheid van de kerstnacht in het jaar 506 zijn lange golvende lokken, een Frankisch teken van kracht en koninklijke waardigheid, onderdompelen in heilig water. Zoals de hugenoot Hendrik IV zich eind zestiende eeuw bekeerde onder het motto ‘Parijs is me wel een mis waard’, zo moet Clovis hebben gedacht: Voor Gallië heb ik wel een ijzig bad over. In zijn machtshonger had de leider begrepen dat hij de in opgang zijnde Katholieke Kerk goed kon gebruiken.

‘De nieuwe Constantijn begeeft zich naar het doopbekken om zich te genezen van een oude melaatsheid en te reinigen van vuile handelingen,’⁶ schreef Gregorius van Tours. Ook al dateert zijn *Historia Francorum* (Geschiedenis van de Franken) van het einde van de zesde eeuw, de man beschreef het gebeuren alsof hij er zelf bij was. Zo noteerde hij dat Clovis de bisschop beloofde ‘de Franken die hun goden niet willen afzweren, te bekeren’. Het mag duidelijk zijn dat Gregorius al zijn retorische talent in de strijd gooide om Clovis en bij uitbreiding geheel Francië (het rijk der Franken) te laten opgaan in de heilige roomse geschiedenis. De verwijzing naar Constantijn was geen gratuit versierel. Nadat Jezus in 312 in een visioen was verschenen aan de Romeinse legeraanvoerder, gaf deze de opdracht om het kruis van Christus op alle soldatenschilden aan te brengen. Constantijn won de strijd voor de poorten van Rome en werd niet alleen de nieuwe keizer, maar zette ook de deur open voor de kerstening van de Romeinen.

Clovis’ wedervaren was opvallend gelijk. Enkele maanden voor zijn doop ging hij op de vlakte van Tolbiac vlak bij Keulen de strijd aan met de Alemannen, het Germaanse stammenverband dat het zuiden van het huidige Duitsland in handen had en westwaarts oprukte. De Frankische troepen werden overrompeld en toen het aanroepen van Wodan geen zoden aan de dijk zette, zou Clovis ten einde raad hebben uitgeroepen: ‘God van mijn vrouw, als u mij de overwinning op de vijand schenkt, zal ik me tot het christendom bekeren.’⁷ De god van zijn Bourgondische eega moet zijn kans hebben geroken en deed wat hem werd gevraagd. De veldslag kantelde en op de valreep behaalde Clovis de overwinning.